

כי גרים ותושבים אתם עמדי

והארץ לא תמכר לצממת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי: (ויקרא כה כג).¹

גר ותושב אנכי עמכם תנו לי אחזת קבר עמכם ואקברה מתי מלפני: (בראשית כג ד).²

כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ ואין מקוה: (דברי הימים א כט טו).³

רש"י ויקרא כה כג-כד – אזהרה ללוקח (לקונה)

"והארץ לא תימכר" - ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל, שלא יהא הלוקח כובשה. "לצמיתות" - לפסיקה,

למכירה פסוקה עולמית. "כי לי הארץ" - אל תרע עינך בה שאינה שלך.⁴

"ובכל ארץ אחוזתכם" - לרבות בתים ועבד עברי. ודבר זה מפורש בקידושין בפרק ראשון (דף כא א).⁵ ולפי

פשוטו סמוך לפרשה שלאחריו, שהמוכר אחוזתו רשאי לגאלה לאחר שתי שנים או הוא או קרובו, ואין הלוקח

יכול לעכב.⁶

רמב"ן על הפסוק שלנו – אמירה למוכר ולקונה

והארץ לא תימכר לצמיתות - ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל, שלא יהא לוקח כובשה, לשון רש"י. ואם

כן למה יזהיר במכירה, והראוי "לא תקנה לצמיתות!"⁷ ואולי יאמר, לא תימכר לכם לצמיתות, וכן לא נמכרו

ממקרת עבד (להלן פסוק מב), אזהרה בלוקח שיוציאו ביובל כפי פשוטו. ויתכן שיהיה "לא תמכר לצמיתות"

לאו במוכר, שלא ימכרנה לחלוטין לומר הריני מוכרה לך לעולמים גם אחרי היובל. ואף על פי שהיובל מפקיעה,

הזהיר הכתוב למוכר או לשניהם, שלא יעשו ממכרם לצמיתות. ואם אמרו כן, יעברו בלאו הזה, ולא יועיל להם

כי תחזור ביובל. וכך פירשו הרב רבי משה (הלכות שמיטה ויובל פי"א ה"א).⁸

¹ פסוק זה דן בדין חזרת שדות לבעליהם המקוריים ביובל. הלשון "כי גרים ותושבים אתם עמדי" מושכת לכיוון דרשת אגדה ומוסר, אבל נבחן קודם בקצרה את הצד ההלכתי הקשור למסגרת הרחבה של יובל בו משתחררים בני אדם ומקרקעין. ראו רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י': "מ"ה עד יום הכיפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהן ולא משתעבדין לאדוניהן, ולא השדות חוזרות לבעליהן. אלא עבדים אוכלין ושוחטים ועטרוניהם בראשיהם, כיון שהגיע יום הכיפורים תקעו בית דין בשופר נפטרו עבדים לבתיהן וחזרו שדות לבעליהן". ומספרי הנביאים והכתובים אנחנו יודעים שתיאור שחרור אידיאלי זה, לא התקיים תמיד, בלשון המעטה. ראו תוכחתו של ירמיהו בפרק לד על שחרור העבדים המעושה שעשו בימי צדקיהו.

² פעמים רבות מוזכר הביטוי "גר ותושב" בתורה, ראו גם הפסוק בפרשתנו: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כה לה), עליו דנו כבר בדברינו [מצוות צדקה](#) בפרשה זו בשנה האחרת. ואנו רוצים להתעכב רק על חלק מאזכור "גר ותושב", אותם הקשורים לקיומנו על-תנאי כבני אדם וכיהודים על האדמה בכלל ועל אדמתנו בפרט. "גר ותושב" הראשון הוא אברהם כאשר בא לבקש חלקת קבר לקבור את שרה. וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [גר ותושב אנכי עמכם](#) בפרשת חיי שרה ולא נחזור אלא בקצרה ובתמצית על הדברים כאן.

³ האזכור השני של גר ותושב שגם אותו כבר הזכרנו בדברינו הנ"ל, הוא זה של דוד שהוסיף ואמר גם בתהלים לט יג: "שמעה תפלתי ה' וְשִׁעְתִּי הֶאֱזִינָה אֶל דַּמְעֹתַי אֶל תַּחֲרֹשׁ כִּי גֵר אֲנִי עַמֶּךָ תּוֹשֵׁב כָּל אֲבוֹתַי". אברהם אבי האומה מצד אחד ודוד ראש למלכות מצד שני, מכריזים על עצמם גרים ותושבים – בארץ המובטחת ובמציאות האנושית בכלל. דוד פונה כלפי שמיא ואברהם כלפי בני חת! ובין שניהם, עומד הפסוק בפרשתנו הדורש מהעם שעומד להתנחל בארץ לשמור על נחלת האבות להתנהג כגרים ותושבים ולא למכור קרקע לצמיתות (חולטנית כלשון הירושלמי והספרא להלן).

⁴ קטע זה לקוח ממדרש ספרא שנראה להלן.

⁵ זמניות המכירה באה לידי ביטוי לא רק בכך שביובל חוזרת השדה לבעליה, אלא גם בכך שלאחר שתי שנים, יכול קרוב משפחה (גואל) לגאול את השדה, היינו, לכפות על הקונה לקבל חזרה את (יתרת) כספו ולהחזיר את הקרקע לבעליה המקוריים עוד לפני היובל. דין זה נוהג גם בבתי ערי פרזות (חצרים) שהם נחשבים בעיקרון כשדה (פסוק לא), אך לא בבתיים של ערי קבע (ערים מוקפות חומה). ונוהג כמובן גם בעבד עברי וכן במוכר שדהו להקדש שניתן לגאול מגזבר המקדש. הקטע בגמרא קידושין שרש"י מתכוון אליו הוא כנראה הקטע הבא: "בכל גאולה תתנו - לרבות בתים ועבד עברי; מאי לאו בתי ערי חומה! לא, בתי חצרים".

⁶ למרות שבין פסוק כד וכה יש הפסקה (מרווח של פרשה סתומה), אומר רש"י שהם עניין אחד ופסוק כד שייך יותר קדימה לדיני הגאולה ופחות אחרונה, לפסוק כג לדין איסור מכירה לצמיתות. הלוקח, הקונה, לא יכול לעכב את השדה ברשותו לא רק בהגיע היובל, אלא בכל מועד בו יבוא המוכר, או מי מבני משפחתו הקרובים ויבקש לקנות את הקרקע חזרה. זוהי הגאולה וזהו המימוש של אי מכירה לצמיתות - הגאולה. נראה שבכך רש"י עונה מראש להשגות רמב"ן שנראה מיד בהמשך.

⁷ לפי פירוש רש"י, אומר רמב"ן, האיסור צריך להיות על הקונה - הלוקח, לא על המוכר. הוא זה שלוקח או מתנהג אחרי הלקיחה ככובש, כאילו הקרקע שייכת לו עולמית. ולכן היה ראוי לכתוב בתורה לא תקנה לצמיתות במקום לא תימכר לצמיתות.

⁸ באופן דומה מקשה רמב"ן גם על הרמב"ם בהשגותיו לספר המצוות לרמב"ם מצות לא תעשה רכז: "כתב הרב והמצוה מאתים ועשרים ושבע שנמנענו מלמכור נחלתנו בארץ כנען מכירה גמורה והוא אמרו יתעלה: והארץ לא תמכר לצמיתות. ולא נתבאר לי עניין המניעה הזאת. שאין אדם חייב להזכיר בשעת ממכרו ולומר עד היובל אני מוכר. אבל כל הממכרים נעשים בסתם: שדי מכורה לך ביתי קנויה לך, והיובל מחזיר המכר לבעליו בין בסתם בין במפרש לעולם, כמו שאמרו (ב"מ קט א) יובל אפקעתא דמלכא הוא. וראיתי לרבינו שלמה בפירוש התורה שאמר שזה ליתן לאו על חזרת שדות לבעלים ביובל שלא יהיה הלוקח כובשה. ואין משמעות זה באזהרה הזו. לפי שהיא על המוכר לא על הלוקח. ואולי נפרש בו והארץ לא תהיה נמכרת לך לצמיתות שתחזיק בה לעולם.

ספר החינוך מצוה שלט – מכירה לשנים רבות

שלא נמכור שדה בארץ ישראל לצמיתות, שנאמר [ויקרא כה, כג] והארץ לא תמכר לצמיתות. כלומר שלא יתנו ביניהן מוכר ולוקח לעשות ממכרם לצמיתות. ואף על פי שהיובל מפקיעה בעל כרחם, שאי אפשר להם להתנות על זה לפי שהוא כנגד מצות התורה, אף על פי כן אם עשו כן עברו על הלאו הזה, זהו דעת הרמב"ם זכורנו לברכה. מדיני המצוה, מה שאמרו זכרונם לברכה [ב"מ ע"ט ע"א] שהמוכר שדהו לששים שנה או יותר, כל זמן שיזכור לו סכום שנים, אינו חוזר ביובל. שאין חוזר ביובל אלא דבר הנמכר סתם או הנמכר לצמיתות ... שהתורה אמרה: והארץ לא תמכר לצמיתות, אבל כל זמן שמזכירין ביניהם סכום שנים אין זה צמיתות.⁹

פירוש אברבנאל על הפסוק שלנו

"והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ". והנה השכל יגזור זה, רוצה לומר שהארץ לא תימכר לצמיתות מבלי חזרת הנחלות לבעליהן ביובל, כיון שלי הארץ ואינה שלכם. ואיך ימכור אדם בית או שדה של אחר? וזהו כי גרים ותושבים אתם עמדי, כלומר: הרי אתם כאורחים בביתי ובארצי ואיך תמכרו אותה.¹⁰

ספורנו שמות כג יז-יט פרשת משפטים – בעלייה לרגל בחגים

שלוש פעמים בשנה יראה - להודות על החירות, ועל האביב ועל הקציר ועל האסיף, כי ממנו הכל: אל פני האדון ... שהוא אדון פני העם הנראים בפרט. ובהראותם לפניו הם כעבד המקביל פני רבו, והוא גם כן אדון הקרקע, כאמרו: "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה כג), ושלזה ראוי להודות לפניו על האביב הקציר והאסיף ביבול הארץ. ולפיכך: ראשית ביכורי אדמתך תביא וכו'.¹¹

מדרש אגדה (בובר) שמות כג יט פרשת משפטים – כאורח נטה ללון

ראשית בכורי אדמתך – למה? כדי שיהנו הכהנים. עוד, שתדע כי לה' הארץ ומלואה, ולא יגבה לבך שתאמר זה שלי וזה שלי, אין אתה בה כי אם כגר וכאורח נטה ללון.¹²

ספרא בהר פרשה ג – אתם עמדי, אינכם העיקר

ואיפשר עוד שנאמר שהיא מניעה שלא יאמרו בפרוש הרני מוכרה לך לעולם אפילו לאחר היובל ואף על פי שאין זה מועיל דקי"ל כל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עבד לא מהני". נראה שבסופו של עניין, כולם מסכימים שהאחריות היא הן על המוכר והן על הקונה, לא לבצע מכירה מוחלטת ("מכירה פסוקה" בלשון רש"י) ובוודאי לא להתנגד לגאולתה או להחזרתה ביובל. לזכור תמיד למי באמת שייכת הארץ. כולנו בחכירה מריבון הארץ האמיתי, כמאמר פירוש כלי יקר: "הקב"ה נתן לך הארץ בתורת אריסות או בתורת שאלה ואיך תמכור דבר שאינו שלך?". ומבחינה לשונית הפסוק כתוב בלשון סביל: "לא תימכר", לא "לא תמכור" – האחריות היא על שניהם.

⁹ לסיכום הצד ההלכתי ולפני שנעבור מהלכה לאגדה, הבאנו את דברי ספר החינוך המבוססים על הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל פרק יא ומסכימים את הנושא. ועניין זה של מכירה למספר שנים קצוב יותר מחמישים צריך הסבר. לכאורה העניין פשוט שהרי קבעו לשישים שנה והשדה תחזור לבעליה במועד כלשהו. לא ביובל, אבל תחזור. אך מה אם נקבו במספר כמו 500 שנה, אלף שנה ויותר? ברוב המקורות שבדקנו כולם מצטטים את "60 שנה" שזה לשון הגמרא בבא מציעא עט ע"א. אבל באנציקלופדיה תלמודית כך כב בערך יובל מצאנו תשובה: "אין חוזר ביובל אלא דבר הנמכר סתם או הנמכר לצמיתות אבל המוכר את שדהו לששים שנה - או יותר, ובלבד שיזכיר מספר שנים, ואפילו מוכר לאלפיים שנה, שיש בזמן הזה הרבה יובלות - אינה יוצאה ביובל". האין כאן הערמה על דין התורה? האם קנס הוא של התורה של מי שמוותר על "ארץ אחוזה" שירש מאבותיו ונפרד מנחלת אבותיו? נשמח לבעלי אורייני שיאירו עינינו וירוו צימאוננו בעניין זה. ועד כאן בצד ההלכתי.

¹⁰ פירוש אברבנאל מעלה את הטיעון העקרוני שמהפסוק: "והארץ לא תימכר לצמיתות כי לי הארץ", בפרט מהחצי השני "כי לי הארץ", נגזר עפ"י השכל שגם בלי דין יובל, אדם שהוא גר ותושב בארץ ששייכת לקב"ה לא יכול למכור שדה אחוזה לצמיתות. אז למה באמת קבעה התורה את דין חזרת השדות ביובל ולא הסתפקה בקביעה העקרונית ובאיסור הפשוט של מכירה לצמיתות? אולי דווקא כנגד מה שראינו בספר החינוך לעיל. אי אפשר למכור לצמיתות? בוא נמכור למאה, למאתיים ולאף שנה. ומי יזכור בהגיע זמן זה? באה התורה וקובעת את מחסום חמישים השנים. אבל אז, יהיה היגיון זה סותר את ההלכה שראינו במקור הקודם ובהערה הקודמת. וצריך עיון נוסף.

¹¹ בפרשתנו מעמיד ספורנו את "כי לי הארץ" מול "והארץ נתן לבני אדם" והפתרון הוא, הפרדה בין ארץ ישראל לשאר העולם, כדבריו: "כי לי הארץ - הגליל הוא ארץ ה'. כי גרים ותושבים אתם עמדי - באותו הגליל שאינו בכלל והארץ נתן לבני האדם". אך בספר שמות מקשר ספורנו את הפסוק בפרשתנו למצוות עלייה לרגל. ראו שיר השירים רבה פרשה ז על שני האחים מאשקלון שעלו לרגל ומלאכים שמרו על רכושם).

¹² הנה כי כן המוטיב של היות האדם אורח נטה ללון בעולם ואין הוא יכול להתנהג כבעל הבית, מצוי כבר במדרש. ואנו נזכרים בפוסטר של הצייר Hundertwasser של תמונת טבע עם הכיתוב: You are a guest of Nature – behave!

"והארץ לא תמכר לצמיתות" - לחולטנית, "כי לי הארץ" - אל תרע עינך בה, כי גרים ותושבים אתם - אל תעשו עצמכם עיקר.¹³ וכן הוא אומר: כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו, וכן דוד אומר: כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי.¹⁴ "אתם עמדי" - דיו לעבד שיהיה כרבו - כשתבוא שלי הרי היא שלכם.¹⁵

שמות יט ה פרשת יתרו – כי לי כל הארץ

וְעַתָּה אִם שָׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקִלִּי וְשִׁמְרֶתֶם אֶת בְּרִיתִי וְהֵייתֶם לִי סִגְלָה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לִי כָּל הָאָרֶץ.¹⁶

משך חכמה ויקרא על הפסוק – גם הרב הוא בבחינת גר ותושב

ובזה יתבאר התורה כהנים (פרק ד, ח) על סיום הפסוק "כי גרים ותושבים אתם עמדי" - דיו לעבד שיהיה כרבו. שתמוה, דנראה דדריש שגם הרב הוא גר, והמקרא צווה "כי לי הארץ"! ... דהתורה חששה במקדיש שדהו שלא יעלה עליו אחד על הדמים או הגזבר בעצמו ... וזה שהמקדיש גואל בעל כורחו דגזבר, ולא יוכל הגזבר להשהות השדה ולפדות הפירות. וזה שאמר "כי גרים אתם עמדי" - שגם לגבוה לא ניתן רשות לכבוש הקרקע ושלא לגאול אם ירצה המקדיש. וזה "אתם עמדי" - שכמו שרשות גבוה בזה בחינת גר, כן אתם. וזה "דיו לעבד שיהא כרבו", שהלוקח שדה אחוזתו לא יהא כוחו עדיף מדין הקדש, אם הקדיש שדה אחוזה.¹⁷

פירוש אלשיך על הפסוק – יציאה לגלות

"כי לי הארץ" - כי הלא לא לגמרי נתתיה לכם: כי גרים או תושבים אתם עמדי. שאם לא תזכו, למלכי גוים תינתן כמכורה אליהם, כענין נבוכדנצר ואדום. ואם תזכו - אתם תושבים עמדי כי לא מסרתי אותה לשרים. ועל כן ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ, למען על ידי זכות היותכם גואלים אותה להחזירה לבעליה. כי אם לא תזכו ותינתן לזרים כנבוכדנצר ואדום, גאולה תהיה לארץ ותשוב אלי, שאני הבעל הראשון, וחזרתה לי - לכם הוא.¹⁸

מדרש אגדה (בובר) ויקרא פרק כה פסוק יח – הארץ לא תימכר לצמיתות ותחכה לבניה

¹³ לשון זו נראה גם במדרש שנחומא להלן: "הצדיקים, הקב"ה עשה אותן עיקר, והן עושין עצמן טפלין".
¹⁴ המשותף בין דברי דוד ובין חזרת האדמות לבעליהן המקוריים בשנת היובל, ולהלן נראה גם איך אברהם מצטרף לעניין, הוא שלא לעשות מעצמנו עיקר ולזכור תמיד "כי לי הארץ". זהו אולי המוטיב העיקרי שלא להתנהג כבעלי הבית של העולם, גם לא של רכוש שלכאורה שייך לנו. לזכור שכל דיני מכר וממכר, לפחות במקרקעין הם זמניים טבין אדם לחבירו ולא מוחלטים - "כי לי הארץ". ברוח זו פותר רמב"ן לעיל את הקושיה שלו גם להלכה, מדוע האיסור נאמר בלשון מכירה ולא בלשון קנייה. התשובה היא שהאיסור הוא על שניהם - על עצם העסקה, אלא שנקטה התורה בלשון של מכירה.

¹⁵ ראו ציטוט מדרש זה בילקוט שמעוני תורה פרשת בהר רמז תרסא, שם אולי הנוסח בהיר יותר: "והארץ לא תימכר לצמיתות - לחלוטין, כי לי הארץ - אל תרע עיניך בה. כי גרים ותושבים אתם עמדי - אל תעשו עצמכם עיקר, וכן דוד אומר: כי גר אנכי עמך תושב ככל אבותי. ואומר: כי גרים אנחנו [לפניך] ותושבים ככל אבותינו. אתם עמדי - דיו לעבד שיהא שוה כרבו, כשתהיו שלי הרי היא שלכם". רק לעתיד לבוא "כשתבוא שלי" או "כשתהיו שלי", תהיה הארץ לכם לנחלה סופית ולצמיתות משום ש"שלי" ו"שלכם" יתמזגו לאחד. וכלשון פירוש כלי יקר בפרשה: "מדסמך אתם עמדי אל תושבים, שמע מינה שדוקא לעולם הבא כי אז אתם עמדי. שם אתם תושבים, אבל בעולם הזה אתם גרים". ועדיין השימוש כאן בביטוי: "דיו לעבד שיהיה כרבו" וה"לצמיתות" של העתיד צריכים הסבר. ראו רמב"ן שבפירושו לפסוק שלנו מנסה לפתור זאת "על דרך האמת" (דרך הסוד בלשונו) וכן גם בפירוש רבי בחיי בן אשר בהסבר הקשור לשנת השביעית "שאינה פועלת בארץ וכאילו אינה שלי". גם פירוש זה הוא על דרך הסוד והקבלה והמאיר בו עינינו יבורך. עוד על עניין זה בפירוש שפת אמת להלן.

¹⁶ בקשנו להתמקד בחלק הפסוק: "כי גרים ותושבים אתם עמדי", אבל נגררנו ובצדק גם לקטע "כי לי הארץ" (הגם שלא נמצא קטע זה). "כי לי כל הארץ" זה הוא בהכנות למתן תורה אשר מזכיר מאד את הפסוק "כי לי הארץ" בפרשתנו, עד שלפעמים המצטטים בע"פ ומהזכרון מחליפים ביניהם. "הארץ" שם היא במונח "העולם" - כל בני אנוש. "הארץ" כאן היא במונח הקרקעי והארצי יותר. שם מכל העולם ומכל העמים, נבחרו בני ישראל כסגולה לקבל את התורה, ואילו כאן, מכל ארצות תבל נבחרה ארץ ישראל ("הארץ") כפי שנזכרת לא מעט גם בספרות חז"ל, שאר כל העולם הוא "מחוץ לארץ") לקיים בה את מצוות היובל ואי מכירת הארץ לצמיתות.

¹⁷ גם "גבוה", גם נכסי הקדש ובית המקדש, אינם יכולים לנכס לעצמם קרקעות שלא נתנו להם בחלוקת הארץ המקורית (שם נתנו ערים ללוים וערי מקלט). גם ההקדש כפוף לערך שווינוי נעלה שמקורו בתפיסת "כי לי הארץ" (כאן אולי גם "כי לי כל הארץ"). גם הרב, או לפחות מי ומה שנבחרו לשרתו ולייצגו, לא יכול לנכס לעצמו את נכסי הרב. ראו הביטוי [פרא בסיליוס נומוס אגרפוס](#) (ויקרא רבה לה ג, בדברינו בפרשת וירא) שלקוח מהעולם היווני-רומי ומשמעותו שהמלך עומד מעל לחוקים שהוא מחוקק - הוא החוק! כלל זה לא קיים ביהדות וגם הקב"ה כבול כביכול בחוקי התורה.

¹⁸ אי קיום "דרור בארץ" - לקרקעות ולבני אדם (לעבדים) משמעותה אובדן הארץ ויציאה בגלות. יש גם מצב של "אם לא תזכו". מה אז? - גלות לעם. מה עם הארץ? האם מסירתה לנבוכדנצר או לאדום (או לישמעאל) היא פתרון? ראו סיומת הפירוש: "וחזרתה לי - לכם הוא" שחוזרת ללשון ספרא לעיל: "כשתבוא שלי הרי היא שלכם" וטומנת בתוכה את התקווה. הארץ חוזרת לי "כי לי הארץ", אבל חזרה זו היא בסופו של דבר "לכם". כי באמת לא ניתנה הארץ לנבוכדנצר ולאדום, אלא חוזרת לבעליה האמיתיים הוא "אדון כל הארץ" אשר שומר אותה לעמו. ומכאן, כאשר דברי רש"י בתחילת ספר בראשית עומדים ברקע, נעבור למדרשים הבאים.

"ועשיתם את חוקותי וגו'. והארץ לא תמכר לצמיתות"¹⁹ - אמר הקב"ה: כשם שמכרתי את עמי, והחזרתים עוד וקרבתיים, שנאמר: "שובו בנים שובבים" (ירמיהו ד יד), וכן כתיב: "חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו" (ישעיה נב ג), כך, לא תמכרו הארץ לחלוטין, שנאמר: "והארץ לא תימכר לצמיתות" (פסוק כג) - למה? "כי לי הארץ - כי גרים ותושבים אתם עמדי" (שם). כי כאשר הלכתם וגליתם בארבע מלכויות הייתי גר עמכם, ועל כן: הארץ לא תמכר לצמיתות, כי חביבה עלי ארץ ישראל שקידשתי אותה מכל שאר ארצות שבעולם. תדע לך כי כשהיתה ארץ ישראל מתחלקה לשבטים, לא היתה עוברת משבט לשבט [אלא נחלקת כל שבט בפני עצמו], ראה כמה דינים דנו בנות צלפחד שלא תעבור הנחלה משבט לשבט, והודה הקב"ה לדבריהם, שנאמר: "כן בנות צלפחד דוברות" (במדבר כז ז), "ולא תסוב נחלה ממטה למטה אחר" (שם לו ט).²⁰ לפיכך, אם לא נמצא לו גואל - יפה. ואם לאו, משלקחה עשה לפניו עד היובל ומוציאה ביובל, שנאמר: "ויצא מעמך הוא ובניו עמו" (פסוק מא).²¹ אמר הקב"ה לישראל: כך אם אוציא אתכם ואת ארצכם מעבדות לחירות משתקרב הגאולה, שנאמר: "יום נקם בלבי ושנת גאולי באה" (ישעיה סג ד).²²

מדרש תנחומא (בובר) פרשת בהר סימן ב - כי ימוך אחיך וחי עמך

א"ל הקב"ה: משה ראה היאך נמכרין לגוים, בשביל שחללו את השביעית. אמר לפניו: רבש"ע, לא כך אמרת: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך"? קיים מה שאמרת ... "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך" - כשתמוט ידם לפני נבוכדנצר, כביכול שכינה עמהם, שנאמר: "לְמַעַן יִשְׁלַחְתִּי בְּבִלְהָ (ישעיה מג יד). "והחזקת בו" - תפוס בידם, שלא יאבדו בידו. אלא מה "גר ותושב וחי עמך"? אף על פי שהם נעשים גרים ותושבים בבבל, אלא וחי עמך.²³

מדרש תנחומא (בובר) פרשת וישב סימן ג - הצדיקים עושים עצמם טפלים

"כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו" (דברי הימים א כט טו). כן הן הצדיקים, הקב"ה עשה אותן עיקר, והן עושין עצמן טפלין. אברהם גידלו הקב"ה, שנאמר: "ואברכך ואגדלה שמך" (בראשית יב ב), וכן: "קום התהלך בארץ" (שם יג יז). והוא אומר לבני חת: "גר ותושב אנכי עמכם" (שם כג ד).²⁴

¹⁹ המדרש מחבר את הפסוק שאנו דורשים עם פסוק שמופיע חמישה פסוקים קודם. הכל הוא בנושא שמיטה ויובל וניתן לפיכך לחברם ואין מוקדם ומאוחר לפחות בדעתו של הדרשן. את החיבור עצמו ניתן לדרוש בפנים רבות: ציווי, הבטחה, שכר, נחמה ועוד. וכמו שנחלה לא עוברת משבט לשבט, כך גם לא תעבור מ"שבט" עם ישראל כולו, ל"שבט" עמים אחרים. אנלוגיה או אפילו מעין קל וחומר דרשני. ראו גמרא ערכין דף לב ע"ב שיובל נוהג רק כאשר כל שבט בנחלתו הוא: "יכול היו עליה והן מעורבין, שבט בנימין ביהודה ושבט יהודה בבנימין, יאה יובל נוהג? תלמוד לומר: ככל יושביה, בזמן שיושביה כתיקונן ולא בזמן שהן מעורבין". אך הלכה כן אין זה וכבר הראינו בדברינו יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה ואל הארץ. ואל תרע עינך בה. כי גרים ותושבים אתם. אל תעשו עצמכם עיקר. באותו הדור, ואדרבא, כל גדולתן של בנות צלפחד היא שלטווח הארוך הן גרמו לפירוק המסגרות השבטיות ולמעשה לביטול דין זה של היובל. והרי לנו דוגמא נוספת של 'התנגשות ערכים'.

²¹ במקום לצטט את פסוק כח: "וְאִם לֹא מִצָּאָה יָדוֹ דֵּי הַשֵּׁיב לוֹ וְהָיָה מִמְכָרוֹ בְּיַד הַקֶּנֶה אֹתוֹ עַד שְׁנַת הַיּוֹבֵל וַיֵּצֵא בְּיָבֵל וְשֵׁב לְאַחֲזָתוֹ, הֲדָן בַּחֲזֵרֵת הַשְּׂדוֹת (הנחלות), הדרשן מצטט את שחרור העבדים ביובל. האם שיבוש המעתיקים כאן, או כוונה מכוונת?

²² במדרשים מאוחרים, מקבל הפסוק בפרשתנו ואולי כל המוטיב של היובל, תפנית דרשנית-אגדית לכיוון של משמעות גלות ואי "מכירת הארץ", בוודאי לא לצמיתות לעם אחר. העם גולה אך הארץ שמורה לבעליה המקוריים ועתידה היא לחזור אליו (נכון יותר, הוא אליה). ראו גם פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) פרשת בהר דף עב עמוד א, שמתחיל בציטוט מדרש ספרא לעיל ועובר למוטיב החדש הזה: "והארץ לא תמכר לצמיתות. לחלוטין. כי לי הארץ. ואל תרע עינך בה. כי גרים ותושבים אתם. אל תעשו עצמכם עיקר. וכן הוא אומר (דברי הימים א כט) כי גרים אנחנו [לפניך] ותושבים ככל אבותינו. וכן דוד אומר (תהלים לט) כי גר אנכי עמך תושב ככל וגו'. כל זמן שאתם בה שכינתי בתוכה נסתלקתם מתוכה שכינתי מסתלקת". וכך פירשו רבים וטובים עד בעל הטורים שהגדיל לעשות ופירש כך את הפסוק עצמו בתורה: "כי גרים ותושבים אתם עמדי. וסמך ליה ובכל ארץ אחוזתכם. לומר שבכל מקום שגלו שכינה עמהם (מגילה כט א)". ובלי שהרגשנו, ככה בחטף נעלמה לה ארץ ישראל מכל העניין ו"ארץ אחוזתכם" היא עתה כל מקום שגלו אליו! וכבר שאלו על בעל הטורים, תמהו וזקפו גבה כגון ר' צדוק מלובלין בפרשתנו (סימן יא), אך סופו שהוא מסכים איתו ואף מביא ראייה מהיאחזות בני ישראל במצרים. כך או כך, דרשות אלה מדישות מאד את המילה "עמדי", היינו, שהגרות והתושבות היא עם הקב"ה, ומכאן כוחן. מה גם שמי שכתבן ישב בגולה וזקק לנחמה.

²³ גם מדרש זה שייך לקבוצה המקשרת את הפסוק שלנו עם הגלות. התוספת החשובה שלו היא השילוב של "כי ימוך אחיך" ו"וחי עמך" בדרשה. לא סתם "וחי עמך", אלא "והחזקת בו גר ותושב וחי עמך". משה נלחם כנגד "אם לא תזכר" שלעיל. משה שלא זכה להיכנס לארץ נלחם על חוסר "החזקת היד" של הקב"ה. משה של המדרש, שלא כמשה במקרא, לא מסכין עם הגלות.

²⁴ את החיבור של "גרים ותושבים אתם עמדי" של פרשתנו עם "גר ותושב אנכי עמכם" של אברהם, אנו עושים דרך "גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו" של דוד. (וכן בעזרת הביטוי "עושה עצמו עיקר" שכאן ובמדרש ספרא הנ"ל). שים לב למילת היחס "עמדי" בפרשתנו, מול "עמכם" של אברהם ו"לפניך" של דוד. דוד אומר: "כי גרים ותושבים אנחנו לפניך" כלפי הקב"ה, בתפילתו בעת התנדבותו לבניין הבית! כלפי שמיא ודאי כולנו גרים ותושבים. אבל אברהם אומר זאת כלפי בני חת! כלפי תושבי הארץ שעדיין לא הגיעה השעה להורישם. כאן בלשון רכה, אבל בראשית רבה נח ו בלשון תקיפה ובוטחת: "גר ותושב אנכי עמכם. גר - דייר, תושב - בעל הבית. אם רציתם - גר, ואם לאו - בעל הבית, שכך אמר לי הקב"ה: לזרעך נתתי את הארץ הזאת" (בראשית טו יח). היכן בין דוד לאברהם עומד "כי גרים ותושבים אתם עמדי" של פרשתנו, של בניו של אברהם שעתידיים לנחול את הארץ? נראה שעל כך ניתן לדרוש דרשות הרבה וחזקה על כל מי שדלה מים והגיע עד כאן שיש לו דרשה משלו. אנו מסתפקים בעצם החיבור של הפרשה שלנו עם "גר ותושב אנכי" אברהם מחד גיסא ועם "גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו" של דוד מאידך

שבת שלום
מחלקי המים

גיסא. ובזכותם שלא זחה דעתם עליהם וזכרו תמיד שהם גרים ותושבים בארץ הזו ובעולם הזה, נזכה גם אנו לגור ולשבת בארץ
האחוזה הזו לאורך ימים ושנים רבות ונעימות.